

2-тақырып

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ

Мақсаты: Студенттерде Экологиялық құқықтың пайда болуы, өркендеуі және болашағы. Қазақстан Республикасының Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарының негізгі даму кезеңдері. Экологиялық құқықтың қайнар көздерінің түсінігі, ерекшеліктері және жіктелуі. Қазақстан Республикасының Конституциясы және экологиялық құқықтық ережелер мен талаптар туралы мәліметтерді қалыптастыру

Экологиялық құқықтың пайда болуы, өркендеуі және болашағы. Қазақстан Республикасының Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарының негізгі даму кезеңдері. Экологиялық құқықтың қайнар көздерінің түсінігі, ерекшеліктері және жіктелуі. Қазақстан Республикасының Конституциясы және экологиялық құқықтық ережелер мен талаптар. Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы жалпы және арнайы заңдар. ҚР Экологиялық кодексі – жалпы сипаттамасы және экологиялық қатынастарды құқықтық реттеудегі оның маңызы. Үкіметтің экологиялық-құқықтық актілері. Жергілікті өкілді және атқарушы органдардың экология-құқықтық актілері. Экология және табиғатты пайдалану жөніндегі халықаралық конвенциялар, мемлекетаралық келісімдер мен шарттар.

Экологиялық құқықтың пайда болуы, өркендеуі және болашағы.

Тіршіліктің пайда болуынан бастап қоғамның дамуы – қоршаған ортаға өз әсерін тигізіп, оны өзгертті. Табиғатқа, сонымен қатар адамға қатысты зиянды нәтиже білімнің қоршаған табиғи ортаны, адам өмірінің табиғи жағдайларын қамтамасыз ету заңдылықтарын және т.б. қалпына келтіру, сақтау, тиімді пайдалану мен қорғауға бағытталған белгілі бір саланың дамуын қажет етті. Халықаралық қоғамдастық қазіргі заманның ауқымды мәселелерін белгіледі: экологиялық дағдарыс, қоршаған ортаны қорғау.

«Экология» термині XIX ғасырдың соңында пайда болды. Ғылыми терминологияда алғаш рет «экология» сөзін 1886 жылы неміс биология ғалымы Гекель енгізді, және оның қолдану аясы тек қана ғылыми биология болды. Грек тіліндегі «экология» сөзі «үй туралы ғылым» дегенді білдіреді (oikos – үй, тұру, logos – ілім).

Алдымен экология биологияның бөлігі ретінде дамыды. Тар мағынада экология (биоэкология) организмдердің (жеке тұлғалар, популяциялар, қауымдастықтар) өзара және қоршаған ортамен қарым-қатынасын зерттейтін биологиялық ғылымдардың бірі болып табылады. Биоэкологияның (жалпы экология) зерттеу пәні қоршаған ортамен өзара әрекеттесуде ағзалық, популяциялық-түрлік, биоценодикалық және биосфералық деңгейлер объектілерінің қоршаған ортамен әрекеті болып табылады.

Жалпы мағынада, экология (жаһандық экология) – табиғат пен қоғамның табиғаты мен өзара әрекеті туралы табиғи және әлеуметтік ғылымдардың деректерін синтездейтін күрделі (пәнаралық) ғылым. Ғаламдық экологияның міндеті – табиғат пен қоғам арасындағы өзара әрекеттесу туралы заңдарды зерделеу және осы өзара әрекеттестікті оңтайландыру болып табылады.

Қалай болғанда да, кез келген қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу арқылы жүзеге асыру керек. Бүгінгі күні экологиялық құқық – дербес құқық пәні, қалыптасу және даму сатысынан өткен құқық салаларының бірі. Сонымен қатар экологиялық құқық – бұл ғылым және оқу пәні. Экологиялық кодексті қабылданған соң және ол күшіне енгеннен кейін соңғы жылдары қоршаған ортаны қорғау заңнамасын дамытудың жаңа кезеңі орын алды. Бүгінде жеке заң салаларын «жасылдандыру» үрдісі келді.

Құқықтық реттеу объектісін ескере отырып, экологиялық заңнаманы дамытудың екі негізгі тәсілі бар – интеграциялы және дифференциалды.

Интеграциялы көзқарас шеңберінде тұтастай алғанда бірыңғай нысан ретінде табиғи ортаға қатысты қоғамдық қатынастарды реттеу жөніндегі міндеттер шешілді.

Дифференциалды көзқарас әртүрлі қатынастарды реттеуге байланысты, оның ішінде жеке табиғи объектілерді – жерді, жер қойнауын, суды, ауаны, ормандарды, өсімдіктер мен жануарлар әлемін пайдалану мен қорғауды қоса алғанда, заңның дамуы болып табылады. Әдебиетте мұндай

көзқарас салалық деп аталады. Ол жер, тау, су, орман, фаунистік және ауаны қорғау заңдары мен заңнама түрінде жүзеге асырылады.

Экологиялық құқықты дамытуға дифференциалды және интеграциялы тәсілдер объективті негізге ие. Осылайша, жерді, суды, ормандарды және басқа да табиғи ресурстарды пайдалану мен қорғау жөніндегі қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу қажеттілігі әрбір объектінің ерекшелігін ескере отырып, қоғамның толыққанды реттеудегі мүддесі арқылы айқындалады. Тиісінше, әлеуметтік қатынастар ерекше болып табылады.

Бұл саланы дамытуға интегралды көзқарас объектінің біртұтастығынан көрінеді – табиғат (қоршаған табиғи орта), табиғаттағы процестер мен құбылыстардың өзара байланысы мен тәуелділігіне байланысты. Табиғатты дамыту заңдарына байланысты судың, жердің, атмосфералық ауаның жай-күйінің өзгеруі бүкіл табиғи ортаға тиісті өзгерістер әкеледі. Осының барлығы қоғамдық экологиялық қатынастарды реттеудің бірыңғай көзқарастарын, жалпы қағидаттары мен тетіктерін талап етеді. Қоғам мен табиғат арасындағы өзара іс-қимыл саласында салалық заңнамаларда – жер, тау-кен және басқа да мәселелер бойынша шешілмейтін көптеген құқықтық мәселелер бар. Мұндай проблемалар, атап айтқанда өндіріс пен тұтынудың қатты қалдықтарын, уытты және радиоактивті заттар мен материалдарды, агрохимикаттарды өндеуді, жоспарланған қызметтің қоршаған ортаға әсерін реттеуді және бағалауды, қоршаған ортаға әсерді бағалауды, экологиялық сертификаттауды, аудитті және т.б. қамтиды.

Экологиялық заңнаманың одан әрі дамуы қалай жүру керек? Осы немесе өзге тәсілді басым дамыту туралы мәселені көтеру дұрыс па? Экологиялық реттеудің дифференциалды және интегралды тәсілі қаншалықты іске асырылуы керек?

Бір жағынан, тиісті әлеуметтік қатынастарды осы және басқа тәсіл арқылы құқықтық реттеу көлемі жалпы және нақты аралық қатынастардың ішкі заңдарымен анықталады. Екінші жағынан, құқықтық реттеу саласы қоғам дамуының нақты кезеңінде қоғамның экологиялық мүдделері мен заңның қолданылуы нәтижесінде қол жеткізілетін мақсаттармен анықталады.

Сонымен бірге бұл тәсілдердің даму басымдықтарын анықтау үшін ғылыми және тәжірибелік аспектілер де заңды және маңызды. Бұл табиғат біртұтастылығы заңын, онда пайда болаты процестердің өзара байланысы мен ондағы дамып келе жатқан құбылыстарды және экологиялық заңнаманың интеграцияланған тәсілді қабылдауы қажет болатын заң актілерін қабылдауға негізделген. Оның шеңберінде табиғат, әдістер мен құралдарға қатысты осы саладағы үйлесімді өзара іс-қимылды дамытуды қамтамасыз ететін жалпы табиғи қағидалар тұжырымдалады, олар табиғат объектілері мен ресурстардың нақты сипатын есепке ала отырып, табиғат қорғау заңнамасына айналады.

Табиғатты қорғау нормаларын бірінші нормативтік актілерден табуға болады.

Қазақстан Республикасының Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарының негізгі даму кезеңдері.

Кез келген мемлекеттің қалыптасу үдерісі өзінің құқықтық логикасына ие және қоғамның әлеуметтік-экономикалық мүдделерінің көрінісі болып табылады. Бұл заңның қандай да бір саласын қалыптастыруға объективті әсер ететін әлеуметтік және экономикалық қажеттіліктер және осы нысанның және осы мазмұнның нормативтік актісін қабылдау қажеттігін түсіндіреді. Бірақ кез келген заң қабылдау тәсілі қарапайым: мемлекеттің мүдделері, ведомстволық протекционизм, қаржы топтары мен саяси партиялардың лоббирлігі, тіпті тұжырымдамалық түрде осы заңның мазмұнын өзгерте алады. Қазақстанның жалпы экологиялық заңнамасы дамудың логикасы анықталған жүйелі қалыптастыру ретінде сипатталуы мүмкін [2]. Қазіргі таңдағы экологиялық заңнама бір күнде қалыптаспаған. Ол өз дамуында үш кезеңнен өтті және Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған сәттен басталды және экономикадағы нарықтық құрылымдарды құрудан басталады. Қазақ КСР-інің мемлекеттік егемендігі туралы декларация және кейіннен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы заңы Қазақстан халықтарының табиғи ресурстарға деген құқығын айқын тұжырымдады.

А) Тәуелсіз Қазақстанның табиғатты қорғау заңнамасының алғашқы кезеңі 1991 жылы 18 маусымда Қазақ КСР-ның «Қазақ ССР-дегі қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңымен басталды және 1997 жылы «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 15 шілдедегі Заңын қабылдаумен аяқталды. Осы кезеңде табиғи ресурстардың жекелеген түрлерін қорғауды реттейтін бірқатар кодификациялық заң актілері қабылданды. Сонымен 1992 жылы «Жер қойнауы және минералдық шикізатты өндеу» туралы кодекс, «Семей сынақ полигонындағы ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы», «Арал

теңізінің экологиялық апат салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» заңдары; 1993 жылы – Орман кодексі, Су кодексі, Қазақстан Республикасының «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» заңы; 1994 жылы Қазақстан Республикасының «Халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы туралы» заңы қабылданды.

1995 жылы 28 маусымда, «Мұнай туралы»; 1996 жылғы 27 қаңтар «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» заңдық күші бар Жарлықтарына қол қойды.

В) Екінші кезең (1997-2006 жж.) Республиканың экологиялық заңнамасын дамыту экологиялық нормативтік құқықтық актілердің жүйесімен кемшіліктерді барынша жоюға бағытталған экологиялық заңнаманың қарқынды дамуымен сипатталады.

Осы кезеңде қоршаған ортаны қорғаудың ең маңызды заңы «Қоршаған ортаны қорғау туралы» 1997 жылғы 15 шілдедегі 19 баптан, 89 мақаладан тұратын Заң болды. Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі жаңа заңнамаға қажеттілік артты, оған елдегі экологиялық дағдарыс себеп болды. Табиғи тепе-теңдік, экологиялық тұрақтандыру, қолайлы қоршаған ортаны сақтау мәселелері туындаған ретте 1991 жылғы заңның кемшіліктері анықтала бастады. Ең бастысы, заңның идеологиясы жаңа жағдайларға жарамсыз болды. Заң әкімшілік қатынастарға негізделген және басқару органдарына қатаң тәуелді болатын мемлекеттік кәсіпорындармен қарым-қатынас жасауға арналған. Нарықтық қатынастардың, табиғат қорғау қатынастарының жаңа субъектілерінің пайда болуы олармен қатынастарды заңнамалық тұрғыда қамтамасыз ететін мәселені күрт көтерді. «Қоршаған ортаны қорғау туралы» заң қазіргі және келешектегі ұрпақ мүддесі үшін қоршаған ортаны қорғаудың қазіргі таңдағы құқықтық, экономикалық және әлеуметтік негіздерін анықтады және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, шаруашылық және өзге де қызметтің табиғи экологиялық жүйелерге зиян келтіруін тоқтатуға, биологиялық алуантүрлілікті сақтауға және табиғатты тиімді пайдалануды ұйымдастыруға бағытталды. Осы заңда қоршаған ортаны қорғау саласындағы азаматтар мен қоғамдық бірлестіктердің құқықтары, міндеттері, қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстар және табиғатты пайдалану саласындағы мемлекеттік органдардың және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құзыреттілігі сияқты маңызды мәселелер белгіленді, табиғат пайдалануды жүзеге асырудың маңызды шарттары мыналар болып табылады: лимиттер мен квоталар, табиғат пайдалану рұқсаттары, мемлекеттік реттеу, табиғат пайдаланудың мемлекеттік жүйесін және табиғатты қорғауды, мемлекеттік есепке алуды және табиғи ресурстардың мемлекеттік кадастрларын, экология саласындағы мемлекеттік және құқықтық басқару тетіктерінің жекелеген элементтерін, қоршаған ортаны қорғаудың экономикалық механизмін, қоршаған ортаны қорғау саласындағы стандарттау, стандарттау және аттестаттауды кешенді пайдалану схемаларын, экологиялық және экология саласындағы сараптама, экологиялық, ғылыми және мәдени құндылықтарды қоршаған ортаны қорғау құралдары, қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастық және т.б. жағдайлар бекітілді. Қазақстан Республикасының «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңының кейбір тарауларын әзірлеу кезінде маңызды экологиялық заңдар қабылданды.

1997 жылдың 18 наурызында «Экологиялық сараптама туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. 1997 жылғы 15 шілдеде «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды.

Экологиялық заңнаманы дамытудың негізгі бағыттары Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасымен анықталды. Тұжырымдамаға сәйкес, қоршаған ортаны қорғау туралы заңнаманы жетілдіру мақсатында мыналарды енгізу үшін қажетті заңдар мен нормативтік актілерді әзірлеу көзделген: экологиялық сақтандыру жүйесі; мемлекеттік бақылаудың неғұрлым жетілдірілген жүйесі, браконьерлікті және орманды бұзуды болдырмау, жауапты тұлғаларды жазалаудың және қоршаған ортаға келтірілген залалдың орнын толтырудың қамтамасыз етілуіне кепілдік беру; мемлекеттік экологиялық мониторингтің бірыңғай жүйесі; суперстатизацияланған нормативтердің қоршаған ортасын ластайтын кәсіпорындарда міндетті экологиялық аудит жүргізу; коммуналдық және өнеркәсіптік қалдықтарды басқару жүйесі; қоршаған ортаның ластануын болдырмау және алдын-алу үшін қосымша экономикалық құралдар.

Құқықтық саясат тұжырымдамасын іске асыру, сондай-ақ нарықтық қатынастарды дамыту және тиісті ұйымдастырушылық және экономикалық құрылымдарын қалыптастыру, мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату арқылы мемлекеттік басқарудың қоғамдық саласын жетілдіру, сондай-ақ ол қажетті суды жақсарту үшін жасалған жаңа жағдайларда табиғи ресурстарды дамытуға терең трансформация, жер, орман заңнамасы және оның негізінде су,

жер және су ресурстарын басқару жүйесін бейімдеу, орман ресурстарын уақыт талабына қарай пайдалану. Осылайша, осы кезеңде мынадай маңызды заңнамалық актілер қабылданды: Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 наурыздағы «Атмосфералық ауаны қорғау туралы» Заңы, 2003 жылғы 20 маусымдағы Жер кодексі, 2003 жылғы 8 шілдедегі Орман кодексі, 2003 жылғы 9 шілдедегі Су кодексі, 2006 жылғы 7 шілдедегі «Арнайы қорғалатын табиғи аумақтар туралы», 2005 жылғы 13 желтоқсандағы «Міндетті экологиялық сақтандыру туралы» 2004 жылғы 9 шілдедегі «Жануарлар әлемін қорғау, өсіру және пайдалану туралы» Заңдар.

Осы кезеңде табиғат қорғау заңнамасы мынадай ерекшеліктерге ие болды. Біріншіден, экономикалық, әлеуметтік және саяси салаларда түбегейлі өзгерістер Орман, Су және Жер Кодексінің жаңа нұсқасын қабылдауға алып келді. Екіншіден, табиғат қорғау заңнамасы үнемі экономикалық тетіктерді қолданады. Мысалы, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің экономикалық механизмі экологиялық тәуекелдерді сақтандыру болып табылады.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының жаңа кезеңінде – орнықты дамуға көшудегі экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 3 желтоқсандағы № 1241 Жарлығымен Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған Экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасы бекітілді. Олардың ішінде: экологиялық қауіпсіздіктің және табиғатты қорғаудың маңызды мәселелерінің, соның ішінде іргелі мәселелердің ғылыми зерттеулерінің озық дамуын қамтамасыз ету; қоршаған ортаны бақылаудың бірыңғай жүйесін енгізу; экологиялық аймақты бөлу және Қазақстан Республикасының аумағын арнайы карталау. Экологиялық қауіпсіздік концепциясы Қазақстан Республикасының 2010 жылға дейінгі стратегиялық жоспарына сәйкес және 1992 жылғы Рио-де-Жанейро қоршаған орта және даму туралы декларациясының қағидаттары мен ХХІ ғасырдағы күн мәселесінің негізгі тұжырымдарын, сонымен қатар Йоханнесбург қаласындағы тұрақты даму саммиті шешімдерін ескере отырып «Қазақстан – 2030» стратегиясының артықшылықтарына сүйене отырып жасалған. Қоршаған орта жағдайының нормативтік көрсеткіштеріне жететін экологиялық қауіпсіздіктің қолайлы сатысын қамтамасыз ету аталған Конвенция жағдайларының сатылы жүзеге асырылуын болжайды.

А) Бірінші кезең (2004-2007 жж.) – қоршаған ортаның ластану деңгейін төмендету және оны тұрақтандыру жөніндегі іс-қимыл жоспарын әзірлеу болып табылады. Екінші кезең (2008-2010 жж.) – қоршаған орта сапасының көрсеткіштерін тұрақтандыру және табиғи ресурстарды пайдалану бойынша экологиялық талаптарды жақсарту. Үшінші кезең (2011-2015 жж.) – қоршаған орта сапасын жақсарту және қоғамның экологиялық орнықты дамуының қолайлы деңгейіне жету. Қазақстан Республикасында осы Тұжырымдаманы қабылдағаннан бері әлеуметтік дамуда елеулі өзгерістер орын алды. Мемлекеттің дамуының стратегиялық құжаттары әзірленді, табиғат қорғау заңнамасының негізі жасалды, қоршаған ортаны қорғау бойынша бірқатар халықаралық конвенцияларға қол қойылды және қоршаған ортаны басқару жүйесі құрылды.

В) Қазақстанның экологиялық заңнамасын дамытудың келесі кезеңі 2007 жылы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің қабылдануы болды. Экологиялық кодекс Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2006 жылғы 1 наурыздағы Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан дамуындағы жаңа алға басу қарсаңында» атты Жолдауында қойылған міндеттерді іске асыру мақсатында әзірленді [3]. Бұл стратегиялық құжат еліміздің әлемнің бәсекеге барынша қабілетті 50 елінің қатарына кіруі үшін халықаралық стандарттарға сәйкес экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған экологиялық заңнаманы реформалау міндетін қойды.

Экологиялық кодекс экологиялық заңнамаға енгізілген барлық оң өзгерістерді қамтитын қоршаған ортаны қорғау саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін негізгі күрделі заңнамалық актіге айналды.

Оның қабылдануына байланысты және заңға тәуелді бірқатар «Экологиялық сараптама туралы», «Атмосфералық ауаны қорғау туралы», «Қоршаған ортаны қорғау туралы» сияқты заңдар және заңға тәуелді бірқатар актілер өз күшін жоғалтты. 2007 жылғы 9 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі Қазақстан Республикасының аумағындағы қоршаған ортаны қорғау, қалпына келтіру және сақтау, табиғи ресурстарды пайдаланумен және қоршаған ортаға әсер етумен байланысты шаруашылық немесе өзге де қызметті жүзеге асыру кезінде табиғи ресурстарды пайдалану және орнын толтыруға байланысты қатынастарды реттейді.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі нормаларының басым көпшілігі қоршаған ортаны қорғауға қатысты. Кодекс құқықтық қорғауға жататын табиғат объектілерінің тізбесін белгілейді, экономикалық және өзге де қызметтің негізгі экологиялық талаптарын анықтайды.

Қоршаған ортаны қорғау, қоршаған ортаны қорғау және білім беру саласындағы бақылау туралы ережелерді, қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік органдар мен басқару жүйесін белгілейтін ережелерді қамтиды.

Кодекс Жалпы бөліктен және Арнайы бөлімнен, 9 бөлімнен, 47 тараудан және 326 баптан тұрады. Жалпы бөлім 7 тараудан тұрады: жалпы ережелер; қоршаған ортаны қорғау, қоршаған ортаны қорғау саласындағы техникалық реттеу, қоршаған ортаға әсерді бағалау саласындағы қызметті лицензиялау, экологиялық сараптама, экологиялық рұқсаттар, экологиялық аудит, қоршаған ортаны қорғауды және қоршаған ортаны қорғауды экономикалық реттеу, қоршаған ортаның мониторингі; экологиялық мониторинг және кадастрлар, экологиялық апаттық аймақтар мен экологиялық апаттар, қоршаған ортаны қорғау және білім беру, қоршаған ортаны қорғау саласындағы зерттеулер мен халықаралық ынтымақтастық.

Арнайы бөлім екі бөлімнен тұрады: экологиялық және басқа да іс-шараларды жүзеге асыруға қойылатын экологиялық талаптар және экологиялық құқықбұзушылықтар үшін жауапкершілік және экологиялық дауларды шешу.

Қазақстан Республикасында экологиялық саясаттың құқықтық негіздері халықаралық құқық ескеріле отырып және әмбебап экологиялық қауіпсіздік басымдылығы, әрбір адамды экологиялық қолайлы жағдайларда өмір сүру құқығымен қамтамасыз ету, қоршаған ортаны ластауды және табиғи ресурстарды тиімсіз пайдалануды тоқтату, халықаралық деңгейде танылған критерийлер бойынша қоршаған ортаның жағдайына бақылау жасау, қоршаған ортаны қорғау туралы ақпаратпен кедергісіз және еркін алмасу және алдыңғы қатарлы ресурс үнемдейтін технологиялармен жұмыс жасау, мемлекеттердің өзара түсінісушілігі және олардың арасында туған дауларды бейбіт түрде шешу қағидаттарына сәйкес құрылады.

Қазақстан климаттың өзгеруі, шөлейттену және биоалуантүрлілікті сақтау мәселелері бойынша маңызды халықаралық конвенцияларға қосылды, Орхус пен Еуропалық Экономикалық Комиссияның (ЕЭК) трансшекаралық конвенцияларын ратификациялады, БҰҰ тұрақты даму жөніндегі комиссиясының мүшесі болды.

Қазақстанның халықаралық экологиялық ынтымақтастыққа қатысуы біздің еліміздің экологиялық саясатының ажырамас бөлігі болып табылады. Халықаралық ынтымақтастық саласындағы экологиялық саясатты жүзеге асыру бұрын қабылданған халықаралық конвенциялар мен келісімдерге қосылу, өңірлік немесе екіжақты ауқымдағы жаңа халықаралық шарттар жасасу, одан кейін ұлттық деңгейде заңнамалық шараларды қабылдау арқылы жүзеге асырылады. Қазақстанның халықаралық экологиялық конвенциялардағы жұмысына қатысуы елді жаһандық экологиялық үдеріске қосу.

Экологиялық мәселелермен айналысатын көптеген халықаралық келісімдер бар: жалпыға ортақ және тікелей қоршаған ортаны қорғауға бағытталған келісімдер; жанама экологиялық мәселелермен байланысты; қоршаған ортаны қорғау бойынша арнайы бөлімдерді қамтитын күрделі келісімдер.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау туралы 22 халықаралық конвенция, 10-ға жуық кодекстер мен 18 заң, сондай-ақ қоғам мен табиғат арасындағы өзара әрекеттесудің нақты салаларын тікелей немесе жанама түрде реттейтін және қоршаған ортаны қорғау саласындағы қолданыстағы заңнаманы сипаттайтын 300-ден астам арнайы заң бар.

Экологиялық құқықтың қайнар көздерінің түсінігі, ерекшеліктері және жіктелуі.

Экологиялық құқықтың қайнар көздері ретінде экологиялық қоғамдық қатынастарды реттейтін экологиялық-құқықтық нормалардан тұратын нормативтік-құқықтық актілер танылады.

Экологиялық құқық көзі ретінде қызмет ету үшін нормативтік құқықтық акт белгілі бір талаптарға сай болуы керек:

а) объективті түрде білдірілген нысан – заң, Президенттің жарлығы, үкіметтің қаулысы, министрліктің бұйрығы немесе нұсқауы, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының шешімі болуы тиіс;

б) уәкілетті орган қабылдауы тиіс;

в) жарғылық нысаны болуы тиіс;

г) ресми жариялануға тиіс. Жарияланбаған заңдар қолданылмайды. Адамдар мен азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты кез келген нормативтік құқықтық актілер олар жария түрде ресми жарияланбаған жағдайда қолданылмайды.

Экологиялық заңнама өзінің алуантүрлілігімен, даму динамикасымен ерекшеленеді, ол, ең алдымен, оның құқықтық реттеу пәнімен байланысты, оған келесідей элементтер кіреді:

- қоршаған ортаны қорғау саласында туындайтын қатынастар Қазақстан Республикасының аумағында тұратын халықтардың өмірі мен қызметінің негізі ретінде (олардың қолайлы ортаға құқықтарын қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарымен, басқа да заңдармен және өзге де нормативтік құқықтық актілермен реттеледі);
- табиғат ресурстарын қорғау және оларды ұтымды пайдалану, оларды сақтау және қалпына келтіру саласында туындайтын қатынастар (Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарымен, Экологиялық кодекс, жер, су, орман заңнамасы, жер қойнауы туралы заңдар, жануарлар дүниесі туралы заңдар, қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласындағы өзге де заңдармен реттеледі);
- халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығын қамтамасыз етуге қажет шамада, қоршаған ортаны қорғау саласында туындайтын қатынастар (халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығы туралы заңдар мен адамға қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз етуге бағытталған заңнамамен, денсаулық сақтау туралы заңдармен реттеледі).

Экологиялық құқық көздері туралы мәселе айтарлықтай қиындық тудырады, себебі түрлі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілердің үлкен саны жарияланады. Осы қиындықтарды еңсеру үшін табиғат пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы нормативтік құқықтық актілердің жіктелуі қызмет етеді.

Мұндай жіктеу бірқатар негіздер бойынша жүзеге асырылуы мүмкін.

1. Нормативтік құқықтық актілер заң күші бойынша заңдар және заңға бағынышты актілер деп бөлінеді:

а) заңдар – мемлекеттік өкілді органдар қабылдаған нормативтік құқықтық актілер;

б) басқа нормативтік құқықтық актілер заңға бағынышты актілер болып табылады. Бұл – ҚР Президенті, Қазақстан Республикасының Үкіметі және атқарушы органдар, министрліктер мен ведомстволар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары қабылдайтын актілер.

2. Реттеу пәні бойынша экологиялық құқықтың қайнар көздерін жалпы және арнайы деп жіктеуге болады.

Жалпы қайнар көздер олардың реттеу пәндерінің кеңдігімен және экологиялық, сондай-ақ өзге қоғамдық қатынастарды қамтитындығымен сипатталады. Мұндай актілерге, атап айтқанда, ҚР Конституциясы жатады.

Арнайы: Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, Қазақстан Республикасының Су кодексі, Қазақстан Республикасының Орман кодексі, «Жануарларды қорғау, өсіру және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Заңы және басқа да актілер.

3. Құқықтық реттеу сипатына қатысты нормативтік құқықтық актілер материалдық және процессуалдық болып бөлінуі мүмкін.

Материалдық сипаттағы нормативтік құқықтық актілер – құқықтың материалдық нормаларын қамтитын актілер. Материалдық экологиялық-құқықтық нормалар сәйкес қатынастардың қатысушыларының құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ жауапкершіліктерін белгілейді. Материалдық сипаттағы актілерге мысал ретінде «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңын алуға болады.

Процессуалдық сипаттағы экологиялық құқықтың қайнар көздері табиғат пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы процессуалдық қарым-қатынастарды реттейді. Экологиялық құқықтың материалдық нормаларының айтарлықтай бөлігі бірқатар процессуалдық әрекеттерді тиісінше реттеу мен орындау арқылы ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Олар, мысалы, жерді пайдалануға беру, қоршаған ортаға әсер етудің барынша ықтимал нормативтерін әзірлеу, мемлекеттік экологиялық сараптаманы жүргізу, экологиялық лицензиялау, экологиялық құқықтар мен мүдделерді қорғау және т.б. Процедуралық сипаттағы актілер: Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексі; Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі; Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2015 жылғы 16 ақпандағы бұйрығымен бекітілген мемлекеттік экологиялық сараптаманы жүргізу ережелері және т.б. Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы материалдық және процедуралық нормалар көбінесе сол актілерде қарастырылады.

4. Құқықтың қайнар көздері ретіндегі нормативтік құқықтық актілерді шартты түрде кодификацияланған және кодификацияланбаған деп жіктеуге болады.

Жүйеленген нормативтік құқықтық актілер кодификацияланған болып табылады. Нормативтік материалдарды жүйелендіру нормативтік іс-әрекеттер процесінде оны қоғамдық қатынастарды реттеу жүйесімен сәйкестендіру мақсатында жүзеге асырылады. Бұл әрекеттер жоғары сапалы болып табылады және заңның осы саласы үшін – ең бастысы. Экологиялық заңда кодификациялық

актілерге Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі, Қазақстан Республикасының Орман кодексі, Қазақстан Республикасының Су кодексі және т.б. жатады.

Заң күшіне немесе осы нормативтік актіні қабылдайтын органға байланысты қайнар көздер қатаң иерархиялық бағыныста орналасады:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы;
- Қазақстан Республикасының халықаралық келісімдері, жалпыға танылған халықаралық құқық нормалары мен нормалары;
- заңдар;
- Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік құқықтық актілері;
- Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік құқықтық актілері;
- министрліктер мен ведомстволардың нормативтік құқықтық актілері;
- жергілікті өзін-өзі басқару органдарының нормативтік құқықтық актілері;
- жергілікті нормативтік құқықтық актілер;
- Сот шешімдері.

Қазақстан Республикасының Конституциясы және экологиялық құқықтық ережелер мен талаптар.

Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы халықпен қабылданып, Негізгі заң болып саналады. Ол заңдар сияқты бүкіл ел аумағында үстемдікке, жоғары заңды күшке ие, тікелей және барлық ел аумағында қолданылады. Заңдар мен өзге құқықтық актілер Конституцияға қайшы келмеуі тиіс. Мемлекеттік билік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, азаматтар мен оның бірлестіктері, лауазымды тұлғалар Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын сақтауға міндетті. Қазақстан Республикасының Конституциясы жоғарғы заңдық күшке ие және мемлекеттің экологиялық доктринасының, экологиялық құқық нормалары жүйесінің іргетасы болып табылады.

Қоршаған табиғи ортаны қорғайтын, пайдалану қатынастарын реттейтін барлық конституциялық нормаларды 3 топқа бөлуге болады: өзіндік экологиялық нормалар; құқықтық ережелер саласында табиғи ресурстарды, табиғатты пайдалану субъектілерінің түрлері мен құқықтық мәртебесін құрайтын нормалар; экология саласындағы мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құзыретін бекітетін нормалар.

Бірінші топтың әдіснамалық негізі – әркімнің қауіпсіз өмірі мен денсаулығы үшін және осы құқықты бұзу арқылы келтірілген залалды өтеу үшін қабылданған Конституцияның 31-бабы. Конституцияның 38-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтары табиғатты сақтауға және табиғат байлықтарына ұқыптылықпен қарауы тиіс.

Екінші топқа мемлекеттің табиғи ресурстарға айрықша меншігін, жерге меншік құқығы нысандарының алуан түрлілігін, заңның жүзеге асыру мүмкіндіктері мен заңнамалық шектеулерін белгілеу мүмкіндігін бекітетін 6-бапты жатқыза аламыз.

Үшінші топ мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құзыретін белгілейтін кең ауқымды Конституцияның бөлімдерінде бар. Олар мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жалпы құқықтық құзыреті шеңберінде жүзеге асып, салалық нақтылауы болмайды.

Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы жалпы және арнайы заңдар.

Экологиялық құқықтың негізгі қайнар көзі – Заң. Демек, ол жерде адам және азаматтың экологиялық құқықтары мен мүдделері, оларды қорғау және қамтамасыз ету механизмі, қоғамдық қатынастарын анықтайтын құқықтық реттеудің негізгі мазмұны пара-пар реттелуі тиіс. Заң – қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың бекітілімі.

Құқық теориясында заң – заң шығарушы билік немесе референдумның ерекше тәртібімен қабылданған, халықтың еркін танытатын, ең жоғарғы заңдық күшке ие, аса маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін нормативтік акт. Ол конституциялық және жай заңдар болып бөлінеді.

Заң мен кодекстер – экологиялық құқықтың қайнар көзі ретінде заңның негізгі нысандары (формалары) болып табылады.

Табиғи ресурстық кодекстің құрылымы мен мазмұны, ең алдымен, құқықтық реттеу объектісі мен пәні, қоғамдық қарым-қатынастар регламентациясының принциптері мен амалдары және т.б. ортақ белгілерімен сипатталады.

Сонымен қатар табиғи ресурстық кодекстер мен заңдарға оны пайдалану мен қорғаудан туындайтын, экологиялық қарым-қатынастардың әртүрлі бір типті регламентациясының толық,

нақты табиғи ресурс пен экологиялық қарым-қатынаспен ерекшеленген кейбір айырмашылықтары тән.

Заңдарға 2004 жылдың 9 шілдесінен бастап қоғамдық экологиялық қарым-қатынастарды реттейтін, жалпы объектісі табиғат болып табылатын, біріктірілген, «Қазақстан Республикасының экологиялық кодексі», ҚР «Жануралар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану» туралы заңдары жатады.

Арнайы экологиялық мақсаттағы заңдардан басқа тиіс экологиялық нормаларды қамтитын, жалпы сипаттағы заңдар экологиялық құқықтың көздері ретінде шығады. Мысалы, оларға: 2009 жылдың 18 қыркүйегінен бастап, ҚР «Халық денсаулығы мен денсаулық сақтау жүйесі» кодексі жатады.

Экологиялық құқық көздерінің ішінде орталық орынды ҚР Экологиялық кодексі, Табиғи ресурстық кодекс, ҚР «Халық денсаулығы мен денсаулық сақтау жүйесі» кодексі және т.б. заңдар алады.

Заңдар деңгейінде экологиялық қарым-қатынастарды реттеу біздің елде одан әрі кеңею тенденциясына ие екенін ескерген жөн.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі – жалпы сипаттамасы және экологиялық қатынастарды құқықтық реттеудегі оның маңызы.

Экологиялық құқықтың негізгі қайнар көзі – «Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі». Өз құрылымы бойынша, Кодекс ерекше және жалпы 9 бөлім, 47 тарау, 326 бап бөлімдерінен тұрады. Ол ҚР аумағы шегінде табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаға әсер етумен байланысты қорғау, қоршаған ортаны қалпына келтіру мен сақтау, шаруашылық және өзге де қызметтегі табиғи ресурстарды пайдалану мен молықтыру саласындағы қарым-қатынастарын реттейді.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі мынадай бөлімдерді қамтиды және ұғымдар пайдаланылады:

- жалпы ережелер;
- қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті лицензиялау, экологиялық нормалау, қоршаған ортаны қорғау саласындағы техникалық реттеу, қоршаған ортаға әсерді бағалау, экологиялық сараптама, экологиялық рұқсаттар, экологиялық аудит;
- Қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдаланудағы экономикалық реттеу;
- экологиялық бақылау;
- экологиялық мониторинг және кадастрлар;
- төтенше экологиялық жағдай және экологиялық зілзала аймақтары;
- қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық білім беру, зерттеу және халықаралық ынтымақтастық;
- шаруашылық және басқа да қызметті жүзеге асыру кезіндегі экологиялық талаптар;
- Экологиялық құқық бұзушылықтар және экологиялық дауларды шешудегі жауапкершілік.

Қазақстан Республикасы Президентінің экологиялық құқық көздері жүйесіндегі экологиялық-құқықтық актілері салыстырмалы түрде кішкентай болып табылады және негізінен жекеленген жағдайларға немесе объектілерге жатады

Үкіметтің экологиялық-құқықтық актілері.

Қазақстан Республикасының Үкіметі елдегі атқарушы билікті Қазақстан Республикасының Конституциясына, заңдарына, Президентінің нормативтік қаулыларына сәйкес жүзеге асырады, қаулылар мен өкімдер шығарады және оларды орындауды қамтамасыз етеді. Бұл үкімет актілері елдің аумағында міндетті болып табылады.

Экологиялық құқықтың маңызды көзі Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімі болып табылады, оның мәні келесіде көрініс табады:

- Қазақстан Республикасының Үкіметі қабылданған заңдардың негізінде экологиялық саясаттың бірлігін қамтамасыз ету мақсатында – «мақсатты бағдарламаларды» бекітеді;
- Қазақстан Республикасының Үкіметі қабылдайтын шешімдерде құқықтық реттеудің бірыңғайлығын қамтамасыз ету және олардың орындалуын қамтамасыз ету мақсатында қолданыстағы заңдардың ережелері көрсетіледі және айқындалады;
- Қазақстан Республикасының Үкіметі табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласында өкілеттіктерді жүзеге асыратын мемлекеттік органдар туралы ережені бекітеді.

Жергілікті өкілді және атқарушы органдардың экологиялық-құқықтық актілері.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілетті және атқарушы органдары қажетті мемлекеттік билікпен заңға ие болса, олардың нормативтік құқықтық актілері – экологиялық құқықтың қайнар көздері болып табылады. Мұндай өкілеттіктер бірқатар заң актілерімен анықталады, оның ішінде 2001 жылдың 23 қаңтарындағы «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару және өзін-өзі басқару» туралы заңы бар. Бұл заң жергілікті өзін-өзі басқаруды жергілікті муниципалитеттердің жарғыларын қабылдау және өзгерту, сондай-ақ муниципалитеттердің аумақтарын жоспарлау және дамыту, көгалдандыру, қалдықтарды қайта өңдеу, қоршаған ортаны қорғауға қатысуды реттейтін халықтың санитарлық-гигиеналық жағдайын қамтамасыз етеді.

Экологиялық құқықтың қайнар көздері – экология саласындағы салалық ережелер болып табылады (нұсқаулар, әдістер, ережелер). Оларға жеке шаруашылық субъектілерінің және олардың қауымдастықтарының жергілікті нормативтік актілері жатады.

Экологиялық құқық көздері ретіндегі ең төменгі деңгей – кәсіпорындарда қабылданған жергілікті нормалар. Олар мемлекет тарапынан санкцияланған жағдайда экологиялық құқық көздері болады. Жергілікті актілер жалпы сипаттағы және арнайы болып табылады. Жалпы сипаттағы актілер – ұжымдық шарт, ішкі еңбек нормаларының ережелері. Экологиялық құқықтың жергілікті көздері жүйесінде ерекше орын – кәсіпорынның жарғысы болып табылады. Оларда мүлік пен жердің құқықтық режимі, басқару ұйымдары, оның ішінде табиғат пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы ережелер бар.

Экология және табиғат пайдалану жөніндегі халықаралық конвенциялар, мемлекетаралық келісімдер мен шарттар.

Экологиялық құқықтың халықаралық көздері, халықаралық экологиялық қатынастарға қатысушылардың еркіндігін білдіреді. Жалпыға танылған принциптер мен нормалар, келісімдер мен конвенциялар, халықаралық ұйымдар мен конференциялардың шешімдері мен хаттамалары түрінде өмір сүреді. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы әлемдік қоғамдастықтың шұғыл экологиялық проблемаларды шешудегі белсенді қатысушысы болып табылады. Бұл қатысу, атап айтқанда, әртүрлі, көпжақты және екіжақты конвенцияларды, келісімдерді және басқа да халықаралық құқық актілеріне қол қою және бекіту кезінде көрініс табады. Мұндай құжаттар ұлттық заңнаманың ажырамас бөлігі болып табылады және ұқсас мәселелерді реттеуге қатысты келіспеушіліктер туындаған жағдайда да заңдарға басымдық береді.

Экологиялық құқықтың ерекше көздері – халықаралық шарттар болып табылады. Қазақстан Республикасы қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы халықаралық құқықтың отандық заңнамаға сәйкестігін мойындайды. Егер қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық шарт Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделгеннен өзгеше ережелер белгілесе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.

Бүгінгі күні біздің мемлекеттегі қоршаған ортаны қорғаудың белгілі бір компоненттерін сақтау жөніндегі әрекеттер мен шаралар жүйесін реттейтін әртүрлі экологиялық конвенциялар мен хаттамалардың толыққанды қатысушылары: Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі туралы Негіздемелік конвенциясы, Біріккен Ұлттар Ұйымының Шөлейттену/Жердің Нашарлауы жөніндегі Конвенциясы, Біріккен Ұлттар Ұйымының Биологиялық әртүрлілік туралы конвенциясы.

Бақылау сұрақтары:

- 1) Экологиялық құқықтың дамуына сипаттама беріңіз.
- 2) Қазақстан Республикасының табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарының негізгі даму кезеңдерін атаңыз.
- 3) Экологиялық құқықтың қайнар көздерінің түсінігі, ерекшеліктері және жіктелуі.
- 4) Қазақстан Республикасының Конституциясына экологиялық құқықтың қайнар көзі ретінде сипаттама беріңіз.
- 5) Табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау туралы жалпы және арнайы заңдарға сипаттама беріңіз.
- 6) ҚР Экологиялық кодексі – жалпы сипаттамасы және экологиялық қатынастарды құқықтық реттеудегі оның маңызы.
- 7) Үкіметтің экология-құқықтық актілері.
- 8) Жергілікті өкілді және атқарушы органдардың экологиялық-құқықтық актілері.
- 9) Экология және табиғат пайдалану жөніндегі халықаралық конвенциялар, мемлекетаралық келісімдер мен шарттар.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл.

2. Қазақстан Республикасының 09 қаңтар 2007 жылғы Экологиялық кодексі
3. Күлтелеев, С. Т. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. Жалпы және Ерекше бөлімі: оқулық / С.Т. Күлтелеев, Е.Ш. Рахметов. – Алматы: HAS, 2008. – 325 б.
4. Байдельдинов Д.Л. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. – Алматы, 2005. –

